

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ІНДИКАТОРІВ ЙОГО ВИМІРУ

© Івашків В.О., 2013

Наведено теоретично-методологічні підходи до визначення категорії рівня життя населення, здійснено короткий аналіз еволюції підходів до рівня життя, продемонстровано зв'язок рівня життя з добробутом та бідністю, виокремлено основні ключові поняття багатопланової категорії рівня життя у контексті соціально-економічних відносин, здійснено короткий огляд індикаторів рівня життя.

Ключові слова: рівень життя, диференціація, спосіб життя, дохід, форма життєдіяльності, умови, суспільний розвиток, соціально-економічна категорія, індикатор, параметр, добробут, бідність.

V.O. Ivashkiv

Lviv Polytechnic National University

THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE LEVEL OF LIFE OF THE POPULATION AND THE INDICATORS MEASURING

© Ivashkiv V.O., 2013

In the article theoretical and methodological approaches to the definition of the category of the living standard, an overview of the evolution of approaches to quality of life, demonstrated communication level of life of well-being and poverty, highlights the basic key concepts multi-faceted category level of life in the context of socio-economic relations, an overview of the indicators of the standard of living.

Key words: quality of life, differentiation, lifestyle, income, form of life, environment, social development, socio-economic category, indicator parameter, welfare, poverty.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Проблема полягає у відсутності єдиного підходу до визначення категорії рівня життя, а відтак і індикаторів його виміру.

Історія досліджень рівня життя населення є столітною і містить багату термінологічну базу, проте ці дослідження є динамічними, змінюються відповідно до реалій суспільного розвитку. Враховуючи специфіку економічних умов соціального розвитку України, необхідно розробити власну систему теоретико-методологічних підходів до дослідження життєвого рівня населення як країни загалом, так і в перерізі її регіонів [1, с. 17].

Короткий аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблематики. Попередні дослідження проблеми визначення, аналізу та обґрунтування рівня життя населення ґрунтуються на працях Е. Лібанової, Л. Черенко, В. Мандибури, які розглядали проблеми дослідження рівня життя населення України з урахуванням специфіки розвитку соціально-економічних процесів на сучасному етапі, та на працях В. Оджбона, С. Рішена, П. Тоусенда, О. Каннаса, які концентрували увагу на похідних поняттях від рівня життя – бідності, розшарування, диференціації доходів тощо.

Цілі статті:

- 1) аналіз понятійного апарата рівня життя населення;
- 2) виокремлення ключових підходів до аналізу поняття;
- 3) наведення індикаторів виміру рівня життя населення.

Виклад основного матеріалу. Вперше поняття “рівень життя” розглянув представник класичної школи У. Петті. Дохід робітника, на думку Петті, мав забезпечити йому життя на рівні задоволення мінімальних потреб існування [2, с. 70, 71]. Ф. Кене – засновник французької школи фізіократів – вперше розробив економічну концепцію відтворення та розподілу суспільного продукту, що є джерелом ресурсів для задоволення потреб основних верств населення [3, с. 356]. Одним з дослідників поняття “рівень життя” потрібно назвати англійського економіста Є.Ф. Шумахера, який у своїх працях звертається до багатих людей і просить їх звернути увагу на бідняків, бо передусім є людина, а потім інтерес, товар, багатство [4, с. 68].

Сьогодні найпоширенішим є тлумачення, наведене у редакції Нової енциклопедії Британії: рівень життя являє собою масштаб реалізації прагнень або бажань особи чи групи людей у товарах та послугах [5, с. 13].

У ХХ ст. з'являлися численні новітні теорії подолання бідності, подальший розвиток отримала теорія добробуту та справедливого розподілу, прихильниками яких є Дж. Кейнс, У. Беверідж, Дж. Роулз, А. Сен, П. Самуельсон, Дж. Гелбрейт.

Дж. Кейнс як ідеолог нового курсу Рузвельта стверджував, що коли тисне бідність, трудящі класи впадають у безсилля та апатію [6, с. 49]. Його програма – активне втручання держави у соціально-економічну сферу, зростання витрат держави, розширення балансування бюджету, досягнення балансу попиту та повної зайнятості тощо. Він акцентував увагу на тому, що нерівність сприяє виникненню тимчасово невикористаної грошової маси і тим самим стимулює недостатній сукупний попит, що посилює зубожіння населення. Відомим представником теорії справедливості є Дж. Роулз, який розглядав перерозподіл доходів як форму соціального страхування від прірви бідності [7, с. 247–250]. На його думку, суспільство має обирати політику, яка передбачає високий рівень оподаткування багатих для підтримки бідних прошарків населення. П. Самуельсон обґрунтував необхідність державної політики перерозподілу коштів на користь бідних, результатом якої має стати значне зростання середнього класу, за рахунок зменшення бідних та багатих верств населення [8, с. 334]. П. Таусенд також підтримував думку про те, що перерозподіл національного доходу є ефективним заходом запобігання бідності.

Хайск (1899–1992 рр.) пропонує покласти відповідальність за бідність на індивідуума. Теорія Г. Зінгера та Р. Преблена була сформульована у результаті застосування теорії економічної рівноваги для аналізу економік слаборозвинених країн у другій половині ХХ ст. Дослідили взаємодію між слаборозвиненістю економік і переліком певних економічних та демографічних чинників.

Завершує ці теорії концепція переходу до самопідтримувального економічного зростання, запропонована У. Ростоу у 1956 р. Згідно з цією концепцією, результатом економічного зростання є досягнення будь-якою економічною системою значного рівня розвитку, незалежно від політичного устрою.

Рівень життя населення – складне багатопланове поняття, яке об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних з умовами життєдіяльності людини у суспільстві [1, с. 9]. У широкому розумінні слова “рівень життя” є характеристикою соціально-економічного стану життєдіяльності населення і визначається фактичним рівнем споживання матеріальних, духовних і соціальних благ та послуг, ступенем задоволення раціональних потреб. У вузькому розумінні, рівень життя визначається рівнем задоволення особистих доходів, що забезпечують особисте споживання [5, с. 17].

Рівень життя – характеристика економічного добробуту населення, що вимірюється як реальний дохід на душу населення та кількістю населення за межею бідності. Часто також беруться до уваги доступ до системи охорони здоров'я, економічна нерівність, рівень освіти, доступ до певних товарів, очікувана тривалість життя при народженні. Часто цьому терміну протиставляється термін “якість життя”, що також бере до уваги різноманітні неекономічні показники. Життєвий рівень населення залежить, з одного боку, від способу виробництва, який характеризується відносинами власності, рівня розвитку матеріальної бази суспільства, сфери послуг та суспільної продуктивності праці, а з іншого, – від способу життя, що визначається загальними проявами життєдіяльності людини, а саме: величиною потреб у різних життєвих благах та можливістю їх задоволення, враховуючи пропозиції товарів та послуг на ринку та реальні доходи населення. Отже, на рівень життя населення впливає багато економічних, соціальних, політичних, культурних, інноваційних, екологічних та інших чинників.

Для аналізу й оцінки життєвого рівня населення використовують різні показники, такі як обсяг валового внутрішнього продукту, національного і реального доходу на душу населення, обсяг послуг на душу населення, середній рівень заробітної плати, забезпеченість житлом тощо. Окрім того, життєвий рівень населення країни характеризують показники середньої тривалості життя, народжуваності і смертності населення. Протягом останніх 18 років чисельність населення України зменшилась на 5,7 млн. осіб. Щорічні темпи скорочення населення становили за цей період 0,6–1 %, у той час, як у розвинених країнах світу його чисельність зростала зі швидкістю від 0,01 % (Іспанія, Італія, Німеччина) до 0,04–0,07 % (Данія, Франція, Нідерланди) у рік.

Поняття рівня життя населення містить три ключові аспекти: добробут населення, рівень людського розвитку та нагромадження людського капіталу [9].

Відповідно до конвенцій Міжнародної організації праці (МОП) кожна людина має право на такий життєвий рівень (включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування), який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення у разі безробіття, інвалідності тощо.

Підвищення рівня життя сприяє поліпшенню якості життя, тобто умов існування людини.

Якість життя характеризується насамперед рівнем споживання товарів і послуг, а також включає соціальні результати економічного і політичного розвитку, а саме: середня тривалість життя, рівень захворюваності, умови й охорона праці, соціальна захищеність населення, поліпшення соціального середовища, забезпечення прав людини.

Рівень життя визначають загалом по країні, по окремих територіях та соціальних групах.

У світовій практиці для характеристики рівня життя використовується такий інтегральний показник, як індекс людського розвитку, який включає три індикатори: національний або валовий внутрішній продукт на душу населення (ВВП), тривалість життя, рівень освіти населення. Ці величини співвідносяться з найвищими світовими рівнями цих показників.

Індекс людського розвитку вирізняється простотою обчислення, універсальністю, статистичною доступністю, однак він не повністю охоплює умови життя, усі основні компоненти рівня життя. Тому для обчислення інтегрального індексу рівня життя необхідно визначити індекси таких його компонентів у розрахунку на душу населення: харчування (за його калорійністю і вмістом білків), фонду домашнього майна (у порівнянних цінах), житла (площа з урахуванням вигод), здоров'я й охорони здоров'я (за динамікою тривалості життя, рівнем смертності, витратами на охорону здоров'я), освіти і культури (за кількістю місць навчання і витратами на освіту і культуру), послуг населенню (у порівнянних цінах) тощо.

Головним же показником поліпшення рівня життя є збільшення тривалості життя.

Рівень життя населення залежить від економічного потенціалу і значною мірою визначається величиною ВВП і структурою його використання. Джерелом підвищення рівня життя населення є зростання національного доходу, який являє собою частину сукупного суспільного продукту після відрахування витрачених у процесі виробництва засобів праці і матеріальних витрат, тобто новостворену вартість.

Кожне суспільство живе за своєю формою життєдіяльності, що у поєднанні з рівнем життя визначає інтегроване поняття “становище населення країни”. Форма життєдіяльності людей, інакше кажучи, спосіб життя – це узагальнена форма соціально-економічної поведінки населення, яка у системі їхньої життєдіяльності характеризує основний вектор цілеспрямованих зусиль суспільства. Це сукупна характеристика, яка містить усі характерні форми і прояви життєдіяльності людей, що якнайповніше визначають найхарактерніші особливості існуючої моделі суспільного розвитку [5, с. 20]. Продемонструємо взаємозв'язок способу життя з категорією “рівень життя” у контексті системи соціально-економічних відносин (рис. 1).

Для характеристики рівня життя у вітчизняній і зарубіжній практиці використовуються показники бідності: абсолютної і відносної.

За абсолютної бідності бідними є частина домогосподарств, які не можуть забезпечити себе необхідною сумою благ, абсолютно необхідних для збереження здоров'я і ведення помірно активного трудового життя. За відносної бідності бідними є частина домогосподарств, які мають низькі доходи.

У зарубіжній практиці відносна бідність характеризується доходом, що не перевищує 40–60 % від доходу, що склався в країні [10].

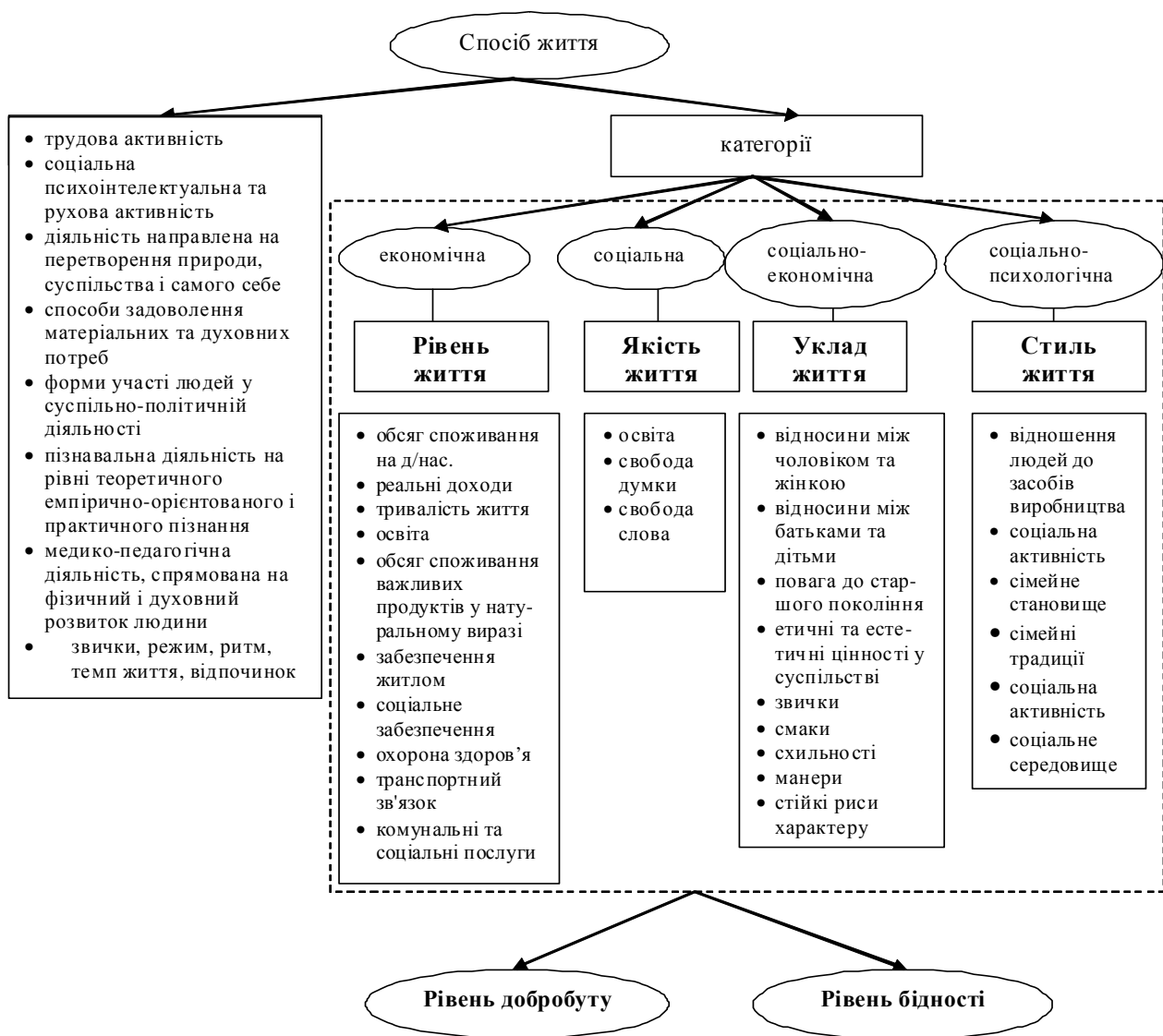

Рис. 1. Рівень життя у системі соціально-економічних відносин [11]

На поняття “бідність” як соціально-економічного явища впливає соціальна політика, що проводиться в країні. Це поняття залежно від завдань, які виконуються, може мати різний зміст в одній і тій самій країні у різний період (наприклад, програми щодо обмеження бідності у США в післявоєнний період і сьогодні), і в один і той самий період у різних країнах (існують певні труднощі щодо національних оцінок бідності за єдиними стандартами у Європейському Союзі). У різних країнах існують свої підходи до критеріїв віднесення органами соціального захисту конкретної особи або домогосподарства до бідних. Наприклад, у США і Англії для цього використовуються шкали державних допомог, у Франції — мінімальна заробітна плата. У цих країнах люди, які потребують допомоги, повинні довести, що їхні доходи менші від тих, що гарантує держава.

Рівень бідності і чисельність бідних залежить від межі бідності, офіційно установлені державою, яка, своєю чергою, залежить від її фінансових можливостей, оскільки декларовані межі бідності ґрунтуються на певних розмірах соціальних програм.

Більшість дослідників отожднювали “рівень життя” та “добробут”, наприклад, Н. Рима-шевська, С. Шаталін [12, с. 10]. Однак добробут – це не тільки матеріальне задоволення життям населення, але й максимальний ступінь задоволення (або оптимальний для цього суспільства і в цих умовах) соціальних та духовних потреб суспільства. Тому варто розглядати добробут як симбіоз кількісних та якісних форм життєдіяльності людей, індивідуумів.

Забезпечення зростання добробуту населення насамперед полягає у задоволенні потреб, які кількісно зростають та якісно змінюються. При цьому особливо важливу роль відіграє тісний

взаємозв'язок між потребами окремого громадянина (індивідуума) та суспільства загалом. Теорію добробуту прийнято зараховувати до нормативної економіки, бо істинність цього поняття важко перевірити емпіричними методами. Головна проблема – вивчити критерії добробуту та визначити, хто має приймати рішення, які впливають на добробут. У теоріях добробуту часто виникали суперечності через неспроможність у повному обсязі простежити наслідки урядових програм, а також через розбіжності у поглядах на природу економіки, цінності й цілі (рис. 1).

Оскільки головна мета “політики добробуту” – це підвищення рівня життя населення, і як наслідок, покращення якості життя, то фундаментом суспільного добробуту є соціальна захищеність громадян. Підвалинами якості життя є показники матеріального задоволення населення, що формують сукупність індикаторів рівня життя (рис. 2). Цікавим залишається той факт, що без належного рівня життя не можна задовольнити якісні параметри життєдіяльності суспільства загалом.

Для виміру рівня життя використовують інтегральні, натуральні та вартісні індикатори.

Рис. 2. Індикатори рівня життя [5, с. 17]

Висновки. Багато дослідників визначали кількісні параметри рівня життя, інші – якісні, а треті наполягали на поєднанні кількісних та якісних параметрів. У роботі звернено увагу на визначення рівня життя як кількісної економічної категорії, яка відображає рівень матеріального забезпечення суспільства. Що стосується якісних параметрів, то вони знаходять своє відображення у понятті “якість життя”, що є іншою категорією, яка виникла під впливом західних досліджень. Наведений аналіз еволюції наукових підходів дає зрозуміти, що категорія “рівень життя” є багатоаспектною і не може бути виражена одним показником. Тут потрібно розглядати синтез показників [5, с. 17], зміна яких дасть змогу дослідити поняття “бідності”, чи навпаки, добробуту, що буде представлено у наступних наукових дослідженнях та публікаціях.

1. Рівень життя населення України / НАН України. Інститут демографії та соціальних досліджень, Державний комітет статистики України / за ред. Л.М. Черенько. – К.: ТОВ “Видавництво “Консультант””, 2006. – 428 с. – С. 426. 2. Петти У. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940. – С. 70–71. 3. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. – М.: Соцэкгиз, 1960. – С. 356. 4. Schumacher E.F. *Small is Beautiful. A Study of Economics as if People mattered.* – London, 1973. – P. 68. 5. Мандибура В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 256 с. 6. Кейнс Дж. *Общая теория занятости, процента и денег* / Дж. Кейнс // пер. с англ. – М.: Прогресс, 1978. – 49 с. 7. Савсерис О.А. *Теоретические истоки концепции справедливости Дж. Роулза* / Олеся Савсерис // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2007. – Т. 13, № 2. – С. 247–250. 8. Самуельсон П. *Экономика: в 2 т.* / П. Самуельсон. – М.: Алгон. – 1992. – Т. 1. – 334 с. 9. <http://uk.wikipedia.org/wiki/>. 10. <http://studentbooks.com.ua/content/view/318/39/1/2/>. 11. www.valeologija.ru/valeologija-ukrainska/1/8-sposib-zhittya. 12. *Народное благосостояние: методология и методика исследования.* – М.: Наука, 1988. – 304 с.